

Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Hukukunda “Paftos Meselesi” ve Sonuçları (Çeşme Kazası Örneği)

Nahide Şimsir*

Giriş

İzmir, Manisa ve Bursa gibi bazı yerlerde şehir ve kasaba dışındaki bazı arazi üzerine kürûm (bağ) ve ağaç dikmek ve bunların o yerde durması karşılığında yer sahiplerine sene be sene muayyen ücret vermek üzere te’sis olunan intifa (faydalanma) hakkıdır. Örfi belde gediğinde¹ olduğu gibi Tapuca bu husustaki mukaveleler kabul olunarak kürûm (bağ) ve ağaç meydana getirenlerin ve zemîni, mutasarrıflarının (sahiplerinin) namına kaydolmuştur. Arazi üzerindeki bağ/ağaç sahibi ve yer sahibi olmak üzere çifte malikli/sahipli uygulamanın o tarihlerdeki adı “Paftos” tur. Paftos kelimesi Yunancadır. Osmanlı arazi hukukuna bu kelimenin 19. Yüzyılda girmesi de sebepsiz değildir. Çünkü yer/toprak sahipleri Türkler², arazide bağ/ağaç dikenler genellikle Rumlardır. Eski ücretler artırılmayan paftos uygulaması bir tür mukataaya benzemektedir³.

* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir/TÜRKİYE, nsimsir@balikesir.edu.tr ORCID:0000-0003-1405-8521

1 Gedik Türkçe bir kelime olup, Osmanlı döneminde sanat icra ve ticaret yapabilme salahiyetine mahsus olmak üzere bir mülk içine konulmuş olan gerekli aletler olarak tanımlanır. Yani müstecirin(kiracının), icarı (kiraladığı) dükkân mâlikinin veya mütevellinin (dükkân vakfa aitse vakaf yöneticisi olan müteveli ile muhataptır) izni ile yapmış olduğu tesisler ve koyduğu makine ve alet gibi şeylerdir ki muayyen ücreti verildiği sürece gedik olarak müstecirin başkalarına rüchanı ve akar üzerinde hakkı vardır. Mülk sahipleri gedik mutasarrıflarını mülklerinden çıkaramaz ve rızasız kiralarnı dahi arttıramazlardı. Gediklerin tasarruf hakkı, devir, ferağ, rehin vesaire gibi muameleleri, esnaf kethüdası temessükü ve Mahkeme hucceti ile mümkündür. Gediklerin büyük bir kısmı üzerlerinde buldukları mülkün bağlı olduğu vakıflara terk edilmiş, bağışlanmış ve tekrar mütevellileri tarafından icr’ateyn (iki türlü kira bedeli) suretiyle sahiplerine icar olunmuş ve vakaf temessükleri verilmiştir. 1277 Zilhiccesi tarihli Nizamname ile gedik ihdası ve hakimlerin gedik tescilleri yasaklanmıştır. 1247’den önceye tarihlenen ve resmi kayıtları bulunmayan gediklere itibar edilmemesi kararlaştırılmıştır. Gedik usulü 16 Şubat 1328 tarihine kadar devam etmiştir. Hilmi Ergüney, *Türk Hukukunda Liğat ve Istılahlar*, Yenilin Basımevi, İstanbul, 1973, s. 133-134.

2 Çeşme’de vesikalara yansıdığı kadarı ile mülk sahipleri ya Türkler ya da Türklere ait vakıflardır.

3 Hilmi Ergüney, *age.*, s. 377.

Hukuk Dairesinde Paftos Meselesi

Paftos'un hukukî olarak anlamını tam anlayıp yorumlayabilmek için 1961 yılında Ankara üniversitesinden bir grup akademisyen İzmir ve Çeşme'de saha araştırmalarında bulunmuşlardır. Gözlemleri ve hukukî esaslar dahilinde paftos ve mahiyetini şöyle açıklamışlardır:

“Yunanca PAHTOS kelimesinden gelen Paftos'un doğuşu oldukça eskidir. İzmir şehrinin zamanla büyüüp gelişmesi ve bilhassa inşa edilen yeni demiryolları ile İç Anadolu bölgesine bağlanması sonunda bir ticaret merkezi ve büyük bir ihraç limanı halini alması, ekseriyetini Rumların teşkil ettiği büyük bir yabancı kitesinin bu şehre gelerek yerleşmesi sonucunu doğurdu. Bu suretle şehir içinde gayrimenkullere duyulan ihtiyaç birden bire arttı. İzmir'de arazinin hemen hemen hepsi de Türklerin mülkiyetinde bulunduğundan gelen yabancılar arazi ve arsa temininde büyük güçlüklerle karşılaştılar. Zira yerli Türkler maliki buldukları arazileri gayrimüslimlere ferağ⁴ etmek istemiyorlardı. Bu mahzuru ortadan kaldırmak yani gelen gayrimüslimlerin İzmir'de mesken ve ticarethane sahibi olabilmelerini sağlamak üzere bu kimselere arazi (arsa) temini gayesiyle şu usule başvuruldu: Mesken veya ticarethane inşa etmek için arsaya ihtiyacı olan bir gayrimüslim arsa* sahibi bir Türk'e müracaat ederek evvelâ arsa kısmetinin yarısını peşinen ödemeyi, saniyen her sene «yer kirası» namıyla anılan bir ücreti vermeyi taahhüt eder. Buna karşılık Türk de arsası üzerinde inşaat yapmak üzere arsasının zilyetliğini gayrimüslime devretmeği taahhüt eder. Arsa kıymetinin yarısının peşinen ödenmesi, buna mukabil diğer yarısının hiç ödenmemesinin sebebi Türk'ün arsanın maliki olmakta devam etmesidir. Bu suretle arazi üzerinde bir çift mülkiyet hakkı ihdas edilmiş olmaktadır. İnşa edilen bina veya ticarethane arsa üzerinde mevcut kaldıkça, mülkiyete bağlı «usus», «fructus» ve «abusus» yetkileri gayrimüslime ait bulunmaktadır. Bu sebepten dolayı inşa edilen bina veya ticarethanenin sahibi bunu üçüncü şahıslara devretmek selâhiyetine (yetki, hakka) de malik olmaktadır. Lâkin bu intikali takyit eden⁵ ve arsa maliki lehine mevcut olan bir kayıt da bu âdetlerin karakteristik bir vasfını teşkil etmektedir : Bina veya ticarethanenin, üçüncü bir şahsa ferağ edilmesinde, gayrimüslim arsa maliki Türk'e yeni zilyetten arsa kıymetinin % 5'i nisbetinde bir meblâğı da teminle mükelleftir. Diğer bir ifade ile, bina veya ticarethaneyi inşa eden gayrimüslim, bina veya ticarethaneyi

4 Bir mülkün tasarruf, sâhip olma hakkını başkasına terk etme. Ferit, Develioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi, 2002, s. 257

5 Kayıt ve şarta bağlama, şart koşma Develioğlu, Ferit, *age.*, s. 1028.

devralan kimsenin, arsa malikine arsa kıymetinin % 5'i nisbetinde bir meblağ ödeyeceğini taahhüt eder (üçüncü şahsın fiilini taahhüt). Ancak bu takyit bina veya ticarethanenin bir üçüncü şahsa satışında bahis konusu olup kira ve rehin muamelelerinde tatbik edilmez. Bu suretle teessüs eden müesseseye ÖRFÜ BELDE ismi verilmiştir. PAFTOS müessesesine gelince: Yerli Türklere ait arsalar üzerinde gayrimüslimler tarafından mesken veya ticarethane inşa etmek üzere baş vurulan örfü belde müessesesi zamanla bizzat Türkler arasında dahi revaç bulmuş ve boş arazilerde bağ dikip yetiştirmek gayesine teşmil olunmuştur. Arazi maliki Türk, örfü belde de izah etmiş olduğumuz şartlar altında arazisini bağ fidanı yetiştirmek isteyen bir Türk'e devretmekte ve fidanlar arazinin üzerinde bulunduğu müddetçe arazide tasarruf selâhiyeti fidanları yetiştiren Türk'e ait bulunmaktadır. Medenî Kanunun kabulünden önce tapu kütüğü mevcut olmadığından, bu âdetlerin tescili söz konusu değildi. Lâkin Medenî Kanunun kabulünden sonra bunlar tapu kütüğüne tescil edilmeğe başlanmışlardır. İlk başlarda, zilyetliğin devir ve intikalinde arazi sahibinin muvafakati aranırken daha sonraları bundan sarfi nazar edilerek zilyetliğin, asıl malikin muvafakati alınmaksızın devri imkânı sağlanmıştı. Bu suretle zilyetler asıl malik karşısında daha fazla himayeye mazhar kılınmışlar ve her iki müessese de işleme bakımından daha geniş bir imkân kazanmışlardır. Arazi üzerindeki bina veya ticarethane veya bağın zamanla ortadan kalkmasıyla (binanın yıkılıp harap olması, bağın tabii afetler neticesinde tozulu tarla halini alması vs. gibi) örfü belde ve paftos da sona ermekte ve arazi de asıl malike avdet(geri dönme) etmektedir. Bu yüzden İzmir ve dolaylarında örfü beldeye dayanılarak inşa edilmiş bulunan binalar güçlükle ve çok düşük bedelle satılabilmektedirler. Yukarıdaki izahlardan sarih (açık) olarak anlaşılacağı gibi, gerek Örfi Belde ve gerekse Paftos müesseseleri gayeleri bakımından birbirlerine tamamen benzemekte ve hatta; birbirlerinden neş'et etmiş(meydana gelme, çıkma) bulunmaktadır. Bununla beraber her iki müessesenin bugünkü mer'i(yürürlükte) mevzuat (kanun, nizamname) muvacehesindeki (karşısında) durumu birbirinden farklıdır. Bu fark, her iki müessesenin taallük ettikleri (ilgili) mevzuların farklı oluşundan ileri gelmektedir. Filhakika ÖRFÜ BELDE bugün Medenî Kanunumuzda tanzim edilmiş olan ÜST HAKKI'na uymaktadır. Gerçekten MK. 652/1 e göre, «Bir arsanın altında veya üstünde yapılan yahut onunla devamlı bir surette birleştirilen inşaat ve imalât tapu siciline irtifak hakkı diye tescil edilmek üzere başka bir malikin mülkü olabilir». PAFTOS ise, başkasına ait bir arazide bağ yetiştirmek gayesine müteveccih olduğuna göre bugünkü mevzuat' karşısında tatbik kabiliyetini kaybetmiş bir müessesedir. Gerçekten MK. 655 son cümlesine göre «ağaçlar ve ormanlar üzerinde üst hakkı

tesisi memnudur (yasaktır)». Ancak Medenî Kanunumuzun yürürlüğe girdiği tarihten önce teessüs (kurulmuş) etmiş bulunan paftoslar: Kanunu Medeninın Sureti Mer'iyet ve Şekli Tatbiki hakkındaki kanunun (Tatbikat Kanunu) 18, 19 ve 21 inci maddeleri hükmünce bugün dahi muteberdirler". 27 Eylül 1961⁶.

1961 yılındaki bu çalışma bizim aşağıda sözünü edeceğimiz paftos uygulamasının genel olarak nasıl ortaya çıkmış olduğunu göstermesi ve günümüz hukuk anlayışında çözümün nasıl bulunduğunu özetlemesi açısından son derece önemlidir.

Türk Medeni Kanununun 720. Maddesine göre; örfü belde gediği ile paftos tamamen yok olmuş ve yıkılıp harap hale gelmiş ise bunların buldukları yerler gedik ve paftostan arınmış olarak sahiplerine döner ve bunların buldukları yerlerin sahipleri taşınmazlarını gedik ve paftosla kayıtlı olarak üçüncü kişilere satabilmektedirler⁷.

“Paftos Gediği: şehir ve kasaba haricindeki bazı arziden daimi surette intifa' hakkıdır. Şöyle ki; İzmir ve Manisa ve Bursa gibi şehir ve kasabalar haricinde bazı arâzi üzerine bina yapmak ve ağaç ve bağ dikmek ve bunların lâ nihâye durması mukabilinde yer sahiplerine her sene muayyen bir ücret vermek üzere ihdâs olunan intifa' hakkıdır. Bu haklar da tapuya kayd olunarak bina ve ağaç, bunları meydana getirenler ve yerleri sahipleri namına kayd olunmuş ve bu hakka paftos gediği denmiştir. Bir tevhd-i icthâd kararında bu yerler ağaç ve gürüm zâil olduğu takdirde sahiplerine veya varislerine rücu' edeceğine karar verilmiştir. Bu gedikler hakkında (Mukarrerât-ı Samiye ve Adliye) adli eserin üçüncü kısmının 61 inci sahifesinde münderic nizamnâmede bu gedikler hakkında tafsilât vardır. Bu gediklere dair tam bir fikir edinmek için nizamnâmenin bunlara müte'allik fikrasını aynen nakledelim. (Mülk arsalar üzerinde ashâbı(sahipleri) tarafından örf-i belde namıyla vaz' olunmuş gedikler tasarrufudur ki yerleri hakikaten arz sahiplerinin mülkleri olmakla gedik sahipleri senevî takdir olunan icâresi(kirası) her ne ise onu verip olvehile (o sebeple) bina ve eşcârı için hakk-ı karara mâlik olmuştur. Bunların yerlerinin bey'i mahkemede ve binaların ferağı yer mutasarrıfları huzurunda icrâ ve gedik için yüzde beş harc-ı ferağ ve yüzde iki buçuk harc-i intikal yer mutasarrıfları tarafından ahz-ü istifâ ve senedi onlar tarafından it'a kalmır. Yer mutasarrıflarının bu imtiyâzı çünkü bunlar binanın hal'i ile bina masraflarını yerlerinden ihrâc

6 Turgut Akıntürk, Erden Kuntalp, “Paftos ve Örfü Belde”, *Paftos ve Örfü Belde müesseseleri Hakkında Ege bölgesinde yapılan incelemelerin neticesini gösterir: Rapor*.

7 <http://www.ilhanhelvacidersleri.com/turk-medeni-kanunu/turk-medeni-kanunu-madde-783>.

ve ahâra icâre veyahut bil'ibka tezyîd-i icâre gibi mülkiyyet hukukıyla keyfe ma-yeşa, mutasarrıf ve hasbe's-şart muktedir olamamalarına ve icâre-i mukarrere esâsen cüz'i bir şey olduğundan bu tahsisâtla ecr-i misli tekml etmiş olacaklarına ma'tuf olarak bir kaide-i kadîme bulunmuştur. Binâen-aleyh işbu binaların bey' ve hibeleri yer sahiplerinin temessükleriyle icrâ oluna gelip vefat vukuunda vereseye, verese olmadığı surette Beytül-mâle kahr. Bunlarda mahlûl kalmak kaidesi cari değildir.) (Dipnot: Ferağ ve intikal harçlarının yer sahiplerine verilmesi hakkındaki kaideyi kadime kanun hükümlerine muhalif olduğundan, (1)329 tarihinde terk olunarak diğer ferağ ve intikal harçları misillu muameleye tabi' tutulmuştur.) Bu nizamnâmenin hatemesinde de şöyle denilmektedir. (Karşıyaka gibi İzmir'in havalisinde ba'zı arâzi-i emîriyye ve mevkûfe mutasarrıfları bu yerlerini bina ve bağ yapmak ve eşcâr gars etmek üzere senevî bir icâre takdiriyle ahâra icâr etmiş olduklarından bu veçhile gedik i'tibar olunanların kaffe-i ahkâm ve şerâ'it ve muamelâtta yer ve binası vakf olupta mülk olarak gedik vaz' olunan akarât ile mülk arsalar üzerinde gedik i'tibarı verilen müstegallâttan hiç bir farkı yoksa da haric-i şehirde oldukları için bunlara paftos ve dahil-i şehirde olanlara gedik namı verilmiştir.⁸)

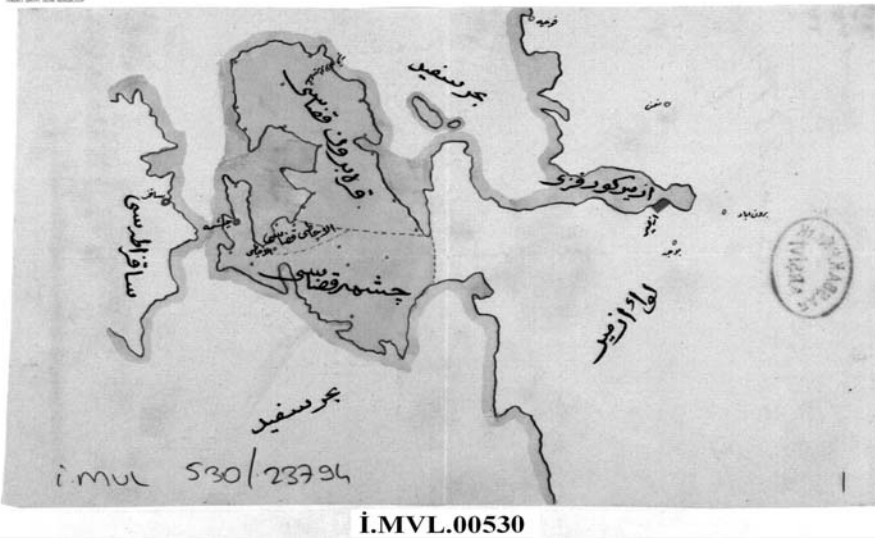
Çeşme Kazası ile ilgili idari, siyasî, asayiş ve hukuki bir takım problemler bilhassa Rumları içine alacak şekilde XIX. Yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren artmış olduğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki vesikalardan anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebebi Osmanlı nüfus defterlerinden de anlaşılacağı üzere Çeşme yarım adasında XIX. Yüzyılda Rum nüfusunun büyük bir artış göstermiş olmasıdır. Çok kısa zamanda gerçekleşen bu nüfus artışı kazadaki dengelerin bozulmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine hem Rumların kendi aralarında⁹ hem de Müslüman arazi sahipleri ile bir dizi problemler yaşanması söz konusu olmuştur.

Çeşme Kazası'nın bulunduğu coğrafyadaki önemine binaen 11 Nisan 1866'da Çeşme, Karaburun ve Alaçatı kazalarının merkezi yapılmış, 25.000 kuruşla Seyyid Ağa kaza müdürlüğüne atanmıştır¹⁰.

8 <https://www.vgm.gov.tr/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlu-23.V.2018>.

9 Rumların kendi idarecileri olan Kocabaşlar ile ilgili proplemler için bakınız. Mert, Özcan, “Tanzimat Döneminde eşme Kocabaşları 1839 -1876”, *IV. CIEPO, İzmir-Manisa 2000 pdf metin*.

10 *BOA.İ.MVL.530/23794*, 1-5.



Şekil 1: Çeşme Kazası'nın Sınırlarını Gösteren Harita (BOA.İ.MVL.530/23794'den)

Paftosun hukukî mahiyetini değerlendirdikten sonra, Çeşme'de bu hususla ilgili neler yaşanmış olduğunu belgelerden takip etmek mümkündür.

Çeşme Kazası'nda Arşiv Belgelerine Göre Paftos Meselesi Nedir? Nasıl Ortaya Çıkmıştır?

Çeşme'de paftos meselesi ile ilgili en hararetli tartışmalar vakıf topraklarını işleyen Rum ahalinin, bir müddet sonra vakfa ait toprakları sahiplenmiş olduğunu göstermektedir. Bu hususları konu eden 30 civarında belge Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Belge kümesini tasnif ettiğimizde Paftos meselesinin vakıf mütevellilerinin şikâyeti ile ortaya çıkmış olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ilk belge grubu mütevellilerin şikayetlerini konu edenlerdir. İkinci grup paftos meselesini incelemek üzere bir komisyon kurulması hakkındadır. Üçüncü grup bu komisyonun vermiş olduğu raporun Aydın valisi tarafından merkeze iletilmesi ile ilgili konuyu etraflıca özetleyen gruptur. Dördüncü grup merkezin paftos meselesi ile ilgili karar süreci ile ilgilidir. Beşinci grup merkezin kararının lehlerine çıkması için Rumlar İstanbul'da lobi faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Lobi faaliyetlerinde bulunanlar ve yaptıkları ile ilgili belge kümesi sayısı en fazla olanlardır. Altıncı küme verilen karar ile ilgili olan belgelerdir. Son grup verilen kararın Rum ahaliyi memnun etmemesi üzerine olaylar çıkarma girişimlerinden söz eden gruptur.

Paftos meselesi ile ilgili olarak Osmanlı Arşivinde yapmış olduğumuz araştırmalara göre yukarıda sözü edilen vakıf çerçevesindeki belgelerden önce, 1860'lı yıllarda Alaçatı merkezli paftos konulu şikâyetler ortaya çıkmıştır. Bu şikâyetler karşısında Osmanlı Devleti, kiracıların elinden bağ olmayan yerlerin alınması halinde, Hıristiyan nüfustan bir çok ailenin arazisiz kalıp dağılmasına sebep olacağı ... gibi sebepler ile arazinin üzerinde bağ olup olmamasına bakılmaksızın Hıristiyan nüfusun elinde bırakılmasına ve kira bedellerinin her yıl rayice göre belirlenerek toprak sahiplerinin zarar etmemesi ... gibi hususları göz önünde bulundurarak 11 Mayıs 1866 tarihinde çözüm yolu bulmuştur. Ancak Alaçatı'da sonraki yıllarda Müslüman toprak sahiplerinin şikâyetleri devam etmesi ve boyutlarının genişlemesi bu çözümün yeterli olmadığını göstermektedir. Çeşme ve Alaçatı'daki toprak sahipleri ile kiracıları arasında bir dizi çekişme ve şikâyetler söz konusu devam edip gitmesi sebebiyle, Meclis'te bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon marifetiyle, Çeşme Kazası'nda arazinin çoğunluğu İslâm tarafında, nüfus çoğunluğunun ise Hıristiyanlarda olması, eski kira bedellerinin tarla sahiplerini zarara uğratması ve varlıklarının erimesine yol açmış olduğu tespitini yapmışlardır ¹¹.

Belgelerden anlaşılacağı üzere paftos meselesi toprak sahipleri Türkler aslında bütün yazışmalara sebep olan Çeşme'de bulunan Melek Mehmet Paşa Vakıf toprakları ile Süheyl Efendi Vakıf topraklarını üzerlerine bağ dikmek suretiyle tasarruf eden Rum ahaliyle ilgilidir. Mülkiyeti ilgili vakıflara ait toprakları üzerine tesis ettikleri bağ v.b. den dolayı vakıflara olan kira bedellerini ödememeleri, vakıf mütevellilerinin şikâyetleri ile mahkemelik olmuşlardır. Rum halkını temsilen Çeşme Metropolit ve bazı kişilerin ortaya atılması ile asıl sebep unutulmuş, mesele bir nevi Müslüman Hıristiyan çekişmesi haline sokulmaya çalışılmıştır. Devlet konu ile ilgili müfettişler görevlendirerek meselenin ortaya çıkmasını ve araçların yol açtığı karışıklıkları, sebep oldukları olaylar ve konu ile ilgileri ...v.b. irdemek suretiyle çözüme kavuşturmuştur. Meselenin çözümünün uzamasının başlıca sebepleri: paftos muhatabı olan Rumların sayıca çoğunlukta olmaları, Çeşme'deki Türk nüfusunun az olması, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî ve iktisadî zafiyetten istifade edilmek istenmesi ...v.b. olarak sıralanabilir. Konuyu uzatmadan belgelere meselenin nasıl yansımış olduğunu özetleyelim:

Aydın Vilâyeti Mektubi kaleminden çıkan 16 Şubat 1889 tarihli belgede Çeşme Episkopos'unun Aydın valisi ile görüşmüş ve bir çok senelerden beri Çeşme'de Hıristiyan ahali ile Müslüman ahali arasında devam eden mesele ile

11 BOA.MV 1041-35, 1-2; BOA.MV 1041-32, 1-5.

İlgili hükümetin kesin kararı verilmiş ve ferman çıkmış olduğu halde, fermanın Rumca sureti istenildiği halde verilmemiş olması sebebiyle kilisede halka nasihat edilemediği belirtilmiştir. Episkopos'un mahallinde meseleyi çözümleme yolunu tercih etmemiş olduğu, Hıristiyan halka paftos meselesinde liderlik edip, çeşitli deliller ileri sürerek dükkan ve toprakların sahiplenmesine ve gösteri yapmalarına ön ayak olmuştur. İdare Meclisi bu konuyu görüşmek üzere Çeşme Episkopos'unu ve Hıristiyan azayı davet etmiş, ne Episkopos ne de Hıristiyan azalar bu davete icabet etmemişlerdir. Çeşme Episkoposluğu Ayasulug Metropolitinin idaresinde olduğu halde, Episkopos Efendi Patrikhane'nin Ruhani Meclisi'ne katılmak için İstanbul'a gitmiş, paftos meselesi karar aşamasına geldiği halde, Episkopos bazı şahitler göstererek, konunun çözümlenmesini engellemeye ve halkı isyana teşvik etmiştir. Yüz yüze Episkopos ile görüşüldüğünde yüzüstüce davranışlarda bulunduğu belirtilmiştir. Mesele karar aşamasına gelmiş ve karşılıklı anlayışla çözülmesi karara bağlanmış iken, bu sırada karışıklıklara yol açıp, yeniden güçlük çıkarılması önemlidir. Çünkü Paftos meselesi sadece Çeşme'ye mahsus olmayıp, İzmir civarında dahi bu garip usul ile düzenlenmiş yerler vardır. Çoğunluğu Çeşme'de olması sebebiyle çekişme ve iddiaya buradan başlamışlardır. Diğer yerlerdeki pek çok kiracının da dahil edilip genişletilmesine mahal vermeden, adalet dairesinde bir an önce karara bağlanmalıdır. Zira Hıristiyan ahalinin dava vekilleri adıyla ortaya çıkanlar ahaliyi emre karşı gelme ve kötülüğe davet etmekte olduğundan aradan çıkarılmaları gerekmektedir. Episkopos Efendi Türkçeye hiç aşına olmadığı için, onun yerine Türkçe bilen mülâyim birinin getirilmesini meselenin daha da büyümeden hal olmasına imkân vereceği belirtilmiştir¹².

15 Mart 1889 tarihli belgede İslam ahaliden 25 kişinin imzasıyla İstanbul'a çekilen telgrafta , Paftos meselesinin çözümünde Hıristiyan ahalinin güçlük çıkarmasından şikayet edilmiştir¹³.

29 Ağustos 1899 tarihinde Paftos meselesinin halliyle ilgili düzenleme tarihi yaklaşırken, Çeşme Rumlarının hareketleri bir itisizlik halini almıştır. Bunda bir yabancı teşviki olup olmadığının araştırılması ve tedbir alınması talimatı verilmiştir¹⁴.

1 Aralık 1893 tarihli belgede Çeşme kazasının Müslüman ve Hıristiyan ahali arasında peşin para ile arazi kiralama nizamının şekli üzerine Müslümanların düşmüş oldukları durumdan kurtarılması için Çeşme'ye müfettiş gönderilmiştir.

12 BOA. DH.MKT. 1596/ 29; BOA. DH.MKT. 1599/10. (16 Şubat 1889).

13 BOA. DH.MKT 1616/86-1.

14 BOA. T.PPRK.UM. 47/84.

Bu konu ile ilgili yapılan araştırma sonucunda bu arazi kiralama usulünün veya yerel ifade ile paftos birbiriyle iş görme şekli anlaşmazlık konusu olunan arazi gibi olmayıp çoğunluğu “selem¹⁵” yoluyla ziraat borç verilen akçenin alınması amacıyla yıldan yıla dönüm başına 15’den 20 kuruşa kadar kâr (temettu’) vermek şartıyla borç zamanında kiracının sahip olduğu bağın mülkiyeti kendi elinde kalıp, arazisini belirli bir bedelle kiracıya bırakmak esasına dayalıdır. Bu şekliyle her yerde var olan murabahadan (kar ile malı satmak) farklıdır. Zamanın geçmesiyle işin mahiyeti kötüye kullanılmaya başlamış, bu durum da iki millet arasında büyük bir düşmanlığın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu konunun araştırılıp Müslüman ve Hıristiyan ahalinin arasındaki bu anlaşmazlık konusunun çözümlenmesi suretiyle, aradaki düşmanlığın ortadan kaldırılması hususu araştırılırken, mesele mevcut vakıfların işlerinin düzenlenmesine kalmıştır¹⁶.

Çeşme kazasında bulunan 5.000 dönümden ibaret Reisdere Çiftliği demekle maruf arazi Süheyl Mehmed Efendi Vakfına ait olup, Rum kiracıları tarafından senetsiz fuzuli olarak zapt edilip, ellerinden alınmış, 16 yıldır kira da ödememişlerdir. 10 kişiden ibaret olan vakıf ailesinin mağdur olması üzerine, Aydın valiliğine başvurmuşlardır. Valilik kararı ile dönümü 7 kuruştan olan kira bedeli 40 para olarak hesaplanıp, mukataaya¹⁷ bağlanmıştır. Kiracılar kira vermeye direnmişler ve vakıf sahiplerinin ekonomik olarak dayanamayacak halle gelmişlerdir. Çeşme’de ikamet eden Vakıf Mütevellisi Mehmed Kadri 15 Eylül 1315 (27 Eylül 1899) tarihli dilekçesinde hakkını bir türlü almasının mümkün olmadığından, geçimlerini temin etmek için devlet kapısından 5-600 kuruşluk bir memurluk yada sadaka verilmesini talep etmiştir¹⁸.

Melek Mehmed Paşa Vakfı’nın kiracılarının kiralalarını ödememesi XIX. Yüzyılın ortalarına dayanmaktadır. 1848 tarihli bir belgede Sadrazamlardan Melek Mehmed Paşa’nın ölmüş oğlu Kadri Bey’in oğulları Ali Haydar ve Mehmed Raşid’in Çeşme’de bulunan çiftliklerinin yıllık kiralalarının tahsilinin engellendiğinden şikayetleri¹⁹ dikkate alınrsa, vakıf sahiplerinin uzun bir zamandan beri sıkıntı içine düştükleri ortadadır.

15 Mevcut olmayan mala peşin verilen para ve mal demektir. Hilmi Ergüney, *age.*, s. 399 - 400.

16 *BOA.YMTV* 46, 121,1-2.

17 Arsası vakıf ve üzerindeki bina ve ağaçları mülk olan akarda mutasarrıf tarafından arsa vakfına verilmek üzere arsa için belirlenmiş olan yıllık ücrettir. Yer kirası da denmektedir. <https://www.vgm.gov.tr/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugü> 23.V.2018.

18 *BEO*. 1387/104014-3.

19 *BOA. MKT*. 102/68.

2 Ekim 1899 tarihli Aydın Valiliğinin yazısına göre Melek Mehmed Paşa ve Süheyl Efendi vakıflarına ait topraklarda paftos meselesinden dolayı meydana gelen tartışmanın, vakfın hakkına riayet edilerek, kiracılardan da bedelinden fazla kira talep edilemeyerek çözümlenmesi ve konu ile ilgili İstanbul'da bulunan Çeşmelilerin yerlerine geri gönderilmesi yönlü ferman talep edilmiştir²⁰.

21 Ocak 1899 tarihli vesikada İstanbul'da bulunan, Çeşme'deki Paftos işine sekte vurmamak isteyen, Yorgi Praro ve arkadaşlarının ikamet ettikleri nahiyelerine gönderilmesi emredilmiştir²¹. 16 Ağustos 1899 tarihli vesikada Çeşme'deki Paftos maddesi ile ilgili İstanbul'da Galata'da²² bulunup, lobi faaliyetlerinde bulunan ve meselenin çözümlenmesine engel olan Yeni nahiye (çiftlik) ahalisinden Antuvan veled-i Yani, Ligor veled-i Yani Vidaki'nin memleketlerine geri dönmüş olduğu zaptiye tarafından bildirilmiştir²³. Yine İstanbul'da bulunan ve Paftos meselesinin hallini geciktirdiği için, Çeşmeli terzi Koço Dondi'de Çeşme'ye geri gönderilmiştir²⁴.

Çeşme Kazası'ndaki Vakıflar

Çeşme Kazası'nda genellikle evlatlık vakıflar topraklarını paftos usulü ile kiralamış ve kiracılar ile büyük boyutlu problemler yaşamıştır. Uzun vadede vakıf sahiplerinin aleyhine bir gelişme yaşanmış olduğu için, Çeşme Kazası'ndaki vakıflar hakkında kısa bir bilgilendirme ile bu durum anlaşılacaktır.

İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde yaptığımız araştırmalar sonucunda Çeşme kazasında arazi, dükkân ...v.b. sahibi vakıflar arasında “Melek Mehmed Paşa Vakfı”, “İbrahim Paşa Vakfı”, “Mehmed Süheyl Efendi Vakfı”, “Pandarot Osman Ağa Vakfı”, “Sultan Murat Han Vakfı”, “Seyyid Mustafazade Vakfı”, “Saliha Kadın Vakfı”, “Ovacıklı Camii Şerif Vakfı”, “Saliha Kadın Vakfı”, “Rabia Hatun Medresesi”nde olup, Çeşme Maarif-i İslâmiye Müştemilâtı Vakfı” ...gibi vakıflarda yüzlerin üzerinde kayıtların varlığı görülmüştür. İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 14. 1.1987 – 29. 12.1988'de yapmış olduğu araştırmalarına göre bu vakıfların büyük bir kısmı varlığını koruyamadıkları anlaşılmış ve yapılacak

20 BAO.BEO. 1387/104014-2.

21 BAO. DH.MKT.2180, 54/1.

22 BOA. DH.MKT. 2273 123/1.

23 BAO. MKT. 2240, 54/1.

24 BAO. MKT. 2256, 18/1.

çalışmalar ile bu vakıfların Vakıflar idaresine kazandırılması vakıfların yararına olacağı belirtilmiştir²⁵.

Melek Mehmed Paşa ve Süheyl Efendi Vakıfları

Bu vakıflardan Çeşme’de büyük topraklara sahip olan Melek Mehmed Paşa Vakfı ve Süheyl Efendi Vakıfları sahip oldukları araziyi Rumlara “paftos” usulüyle kiraya vermişler ve bir süre sonrada vakıfla Rumlar arasında, kiralalarını ödememe ve bu toprakların mülkiyeti gibi sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Büyük ölçüde Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki Belgelere yansıyan bu hususu daha iyi açıklayabilmek için vakfiyelerden, vakıfların özelliklerini ve mahiyetlerini öğrenmek gerekmektedir.

Evkaf 5 adlı ve 627 numaralı Defterin 303. Sayfasında ve 158 sıra numarasında kayıtlı eski sadrazam Melek Mehmed Paşa’ya ait 15 Zilkade 1183(12 Mart 1770) tarihli vakfiyede Melek Mehmed Paşa’nın Bozcada’da bir camisi, Sakız adasında Kale Meydanı ortasında lüleli büyük bir çeşmesi, Sakız adası varoşunda bir Camii ve Sakız adası karşısında Çeşme’de çeşmenin masrafı için malını vakfetmiştir. Vakıf malları olarak Korakari denilen dağın en yüksek noktası ki Çeşme kasabasının kuzeyindedir. Bunun güney eteklerini reaya menzili olarak bilinen saha bulunur ve bu sahadan itibaren Rum ve Türk ahalinin tarlaları geçilip, denize varılır. Korakari dağının her iki yamacının indiği doğu ve batı deniz taraflarında, batı kısmı Ayasarandi mevkii, doğu tarafında Kızıltoprak diye kadimden beri bilinen yer, iskân edilmiş tapu senetleri bulunan yerler dışındaki kısımlar Melek Mehmed Paşa arazisi olarak bilinmektedir. İçinde zeytin tarlaları, kuleler, sukuyuları, Köste köyünde halen korunmaktadır. İstiklâl savaşından sonra elli kadar tapulu ve iskân haddi dahilinde dağıtılmıştır. Dağıtım dışında kalan bütün gayrimenkuller, Melek Mehmed Paşa karısı Ayşe Kadın Vakfına aittir. Köste (Dalyan) köyü içindeki dalyan bir gölcük şeklinde olup, vakfiye sınırları içinde bulunmaktadır. 25 Mart 1977’de Vakıflar tarafından yapılan araştırmada 1/50.000 makyaslı haritada vakıf yerleri işaretlenmiştir²⁶.

Vakıflar Genel Müdürlüğü’nde 2111 numaralı defterin 34. Sahife 21. Sırasında kayıtlı Melek Mehmed Paşa Karısı Ayşe Kadın Vakfına ait 19 Zilhicce 1299 (1 Kasım 1882) tarihli vakfiyesine göre Çeşme’de vakfın mal varlıkları şöyledir: “ ... Çeşme kasabası civarında deniz kenarında sınırları belli ve Çiftlik-i Kebir denilen bir çiftlik ve içinde pek çok hayvan, çeşitli eşyalar, dalyanlar, bağlar, zeytin ağaçları

25 İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü’nün 1987 -1988 tarihli raporu.

26 İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü’nün 25.III. 1977 Emlâk Dairesi Tetkikât Zâbit Raporu.

ve çiftlik odası denilen evleri kapsayan unsurlar ile, Nohudalanı denilen yerde Küçük Çiftlik ve yine aynı kasabada Kovan bucağı denilen yerde Küçük Çiftlik ile içinde hayvanları ve bağ bulunmakta olan mülklerini 15 Rebiülevvel 1224 eski Haremeyn Müfettişi Esseyid Mehmed Zeki mührü ile vakfetmiştir²⁷.

Paftos meselesine konu olan vakıflar ile ilgili yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde Çeşme yöresindeki günümüzde Çeşme merkez, Dalyan, Çiftlik, Nohutalanı, Reisdere ve Kovan bucağı? İsimli yerlerde bulunan arazi, zeytin ağacı, bağ, hayvan, çiftlik odası ...v.b. mal varlıklarının Melek Mehmed Paşa ve onun akrabalarının tesis etmiş oldukları vakıflar bünyesinde olduğu ortaya çıkmıştır.

Melek Mehmed Paşa 1719 dünyaya gelmiş, Rodos mutasarrıfı Kaptanıderya Fındıklılı Hoca Süleyman Paşa'nın oğludur. Aziller ve sürgünler ile dolu inişli çıkışlı bir hayat yaşamıştır. Bu sebeple vakıfları dolayısıyla mal varlığı tam olarak takip etmek mümkün değildir. Yumuşak huylu olması sebebiyle "Melek" lakabıyla anılmıştır. 1755'de III. Ahmed'in dul kızı Zeynep Sultan ile evlenmiştir. Sadaret dahil pek çok mühim görevde bulunan Melek Mehmed Paşa'nın Çeşme ile ilgili muhtemelen 1765'de Aydın Sancağı'na atanması ile başlamış, 1767'de başlayan Akdeniz seferi sırasında korsanlık faaliyetlerini önlemedeki başarısı ile devam etmiştir. 24 Mart 1788'de Sadrazam Koca Yusuf Paşa tarafından vezaretten alınmış, Sakız'a sürülmüştür. 1789'a kadar Sakız'daki sürgünlüğü Paşa'nın Sakız'a bağlı olan Çeşme ile yakınlığının da artmasına sebep olmuş olmalıdır. 1792 yılında atandığı Sadaret makamında 2,5 yıl kalmış ve 8 Şubat 1802'de vefat etmiştir²⁸.

Melek Mehmed Paşa'nın Sakız ve Çeşme'de bir çeşmesi, Babadağı'nda bir Sıbyan Mektebi, Bozcaada'da bir cami bulunmaktadır. Çoğunluğu Yunanistan, Ukrayna ve Romanya sınırları içinde kalan vakıf eserleri tahrip, çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Melek Mehmed Paşa Vakfı ise yarı ailevî vakıf sınıfına giren, vakfın idaresinin koydurduğu özel şartlarla soyundan gelecek mütevellilere havale edilmiştir. Melek Mehmed Paşa Vakfı 15 Zilkade 1183/12 Mat 1770 tarihli bir vakfiye tanzim ettirmiştir. Başlangıçta mütevelliler eliyle yönetilmiş sorunlar çıkması üzerine vakfın idaresini ele almıştır. Vakfiyeye ilerleyen tarihlerde 4 zeyl yapılmıştır. İlki Evkaf-ı Haremeyn Müfettişi Esseyid Mehmed Münib efendi tarafından 15 Zilkade 1208 /14 Haziran 1794'de hazırlanmıştır. Bu zeylde istibdâl (değişme) hakkına dayanarak Haremeyn-i şerifeyn eski mukataacısı Mehmed

27 *İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü 8.12.1973 tarihli Vakfiye Sureti.*

28 Abdullah Bay, "Sadrazam Melek Mehmed Paşa Vakıfları", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C XIV/3, Eylül 2016, s. 40 -41 .

Süheyl Efendi vekil, Esseyid Mehmed Efendi müteveli atanmıştır. Diğer zeyiller 1794’de iki, 1802 ve 1810’da yapılmıştır²⁹.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Sadrazam Melek Mehmed Paşa’nın, eşinin ve ilerleyen dönemde vakıf yöneticisi Süheyl Efendi’nin Çeşme Kazası’nda vakıf toprakları bulunmaktadır. Bu vakıfların arazilerini, kazanın artan ve arazi sıkıntısı çeken Rumlara paftos usulüyle kiraya vermişlerdir. Kiracılar araziler üzerine kurmuş oldukları bağ, ağaç, dükkân ... v.b. tesislere uzun müddet (yukarıdaki bazı vesikalara göre tahminen 1840’lara geri giden) kira ödememişlerdir. Bu da uzun süren yazışma ve davalara sebep olmuştur.

Paftos Meselesine Bulunan Çözüm

Paftos meselesinin çözümü Rumlara işledikleri toprakların satılması ile çözümlenebileceği kararlaştırılmıştır. Bunun için 200.000 kuruşa ihtiyaç duyulmuş, Ziraat Bankasından kredi kullanılması kararlaştırılmıştır. Ama 1895’ten itibaren ne Çeşme’deki Ziraat Bankası ne de şubeleri böyle yüklü bir meblağı kredi olarak verememiştir³⁰. Kredi meselesinin çözümlenmesi de uzun bir zaman almıştır.

Çeşme kazasında uzun zamandan beri devam eden Paftos meselesi işine son verilmiş olmakla birlikte meselenin tamamen çözümü için Tapu Müdürü Süleyman Bey’in marifetiyle 19 Ağustos 1899 tarihinde toprak ve bağların hak sahiplerine göre ayrılıp taksim edilmesi için 200.000 kuruşa ihtiyaç olmuştur. Mahalli bankada nakit olmayınca diğer şubelerden veya sandıklardan bu paranın temin edilip, borç verilerek meselenin tamamen çözülmesi yoluna gidilmiştir³¹. Yani Rumlar paftos üzere işlettikleri yerleri, vakıf sahiplerine geriye kalan bedellerini de ödeyerek satın almışlardır.

Çeşme kazası Müslüman ve Hıristiyan halkını bir süreden beri meşgul eden Paftos meselesi hakkında kesin kararın bildirilmesi ile ilgili Aydın vilayetinden gelen 15 Şubat 1304 (27 Şubat 1889) tarihli yazıda, Çeşme Hıristiyan ahalisi tarafından çekilen telgrafta Müslüman ve Hıristiyan ahali arasındaki paftos meselesi ile

29 Abdullah Bay, agm., s. 42-47. Makalede Melek Mehmed Paşa Vakfı hakkında bilgi bulunmakla birlikte, vakfın bir takım problemlerinden bahsedilmiş bunların neler olduğu üzerinde durulmamıştır. Yine Melek Mehmed Paşa soyundan gelenlerin yapmış olduğu vakıflar hakkında da makalede bilgi bulunmamaktadır. Oysa ki özellikle Çeşme bölgesinde vakfa ait topraklar, adalardan Rum ahalinin Çeşme’ye işçi olarak getirilip çalıştırılması ve daha sonra da paftos meselesi ile vakıf mallarını sahiplenmeleri dolayısıyla, bölge halkının hayatını derinden etkilemiş ve gündemini meşgul etmiştir.

30 BOA. BEO. 573 42932/1-2.

31 BOA. BEO. 573, 1-2.

İlgili padişahın kesin kararı henüz bildirilmemiş iken, Hıristiyan ahali adına vekil olarak Çeşme Episkoposu Artaryan ve bazı kişiler ortaya çıkmış, ve konuya müdahale etmişlerdir. Böylece fuzuli olarak Hıristiyan ahaliyi ayaklanmaya teşvik ettiği belirtilmiştir. Hukuki olarak meselenin çözüm sürecinde, Çeşme Episkopos Efendi ile azaların konuya müdahale etmesi ve halkı ayaklanmaya kışkırtması doğru bulunmamıştır. Ayrıca Episkoposun kendi dinî vazifesinin dışında, bu mesele ile ilgili bir heyete başkanlık etmesinin doğru olmadığı gibi meselenin renginin değişmesine de sebep olabileceği belirtilmiştir. Paftos meselesi ile ilgili kesin kararın geciktirilmesinin tehlikeleri üzerinde durulmuş ve kesin kararın bir an evvel verilmesinin faydalı elzem olduğunun altı çizilmiştir³².

Çeşme ahalisinin Hıristiyan halka paftos meselesi ile ilgili padişahın kararı hakkında Aydın valisi tarafından bilgi verilmiştir³³. 19 Ağustos 1899 tarihli belgede Paftos meslesi ile ilgili düzenlemelere Çeşme'deki Hıristiyanların sıcak bakmayıp, itaatsiz bir şekilde davranmaya başlamaları üzerine bu hususta yabancı teşviklerin olup olmadığının araştırılması kararlaştırılmıştır³⁴.

24 Teşrinisani 1315 (6 Aralık 1899) tarihli tezkereye cevaptır. Çeşme kazasında Melek Mehmet Paşa ve Süheyl Efendi Evkafına ait Paftos meselesi hakkında yapılan tahkikat edilmekte olan karara muhalefet için İstanbul'da bulunan Çeşme Episkoposu ve arkadaşlarından fesat amiz mektup ulaşması ile birlikte ahali ayaklanmıştır. Merkurum Papas bu meseleyi takip edip, halkı kışkırtmaktan geri durmamıştır. Papas ve arkadaşlarının yerlerine bir an önce iadesine ve meselenin bir an önce halledilmesi 18 Kanunu evvel (1)315 (30 Aralık 1899) tarihli tezkerede yazılmıştır³⁵.

Sadrizam Melek Mehmed Paşa varisleri ile ilgili 20 Şubat 1902 tarihli olanı arşivdeki en geç tarihli belgelerden biridir. Buna göre Fatma Hanım ve Hüseyin Hüsnü Bey 30 yılı aşkın olan bir süredir Çeşme kazasında bulunan çiftliklerin hisselerini alamadıklarından şikâyetçi olmuşlardır³⁶. Bu belgeye göre muhtemelen vakıf sahiplerinin 1870 yılından beri kiralarını alamadıkları ifade edilmiştir. Bu vesika bulunan çözüm yolunun uygulamamış olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

32 BOA. DH. MKT. 1600.

33 BOA.DH.MK. 1609/100.

34 BOA. Y.EE. KP 9 -873.

35 BOA.MKT.2296/93-1.

36 BOA. DH.MKT. 242/41-01.

Paftos Meselesinin Sebebi Olarak Ortaya Çıkan Çeşme Kazası’nda Rum Nüfus Artışı

Çeşme kazasında Paftos meselesinin gündeme gelmesinin sebebi muhtemelen XVIII. yüzyılın sonlarında yörede birikmeye başlayan ve XIX. Yüzyılda sayıları Türk nüfusunu geçen Rumların toprak satın almada güçlüklerle karşılaşmış olmasıdır. Yöredeki Türk ve Rum nüfusunun tarihi süreçteki gelişimi hakkında bilgi vermemiz, Paftos meselesinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

XV – XVIII. Yüzyıllarda Çeşme’nin Demografik Durumu

XVI. yüzyılda Çeşme kazasına ait iki nüfus sayımı bulunmaktadır. İlki 1529 olup, bu tahrirde Çeşme’de tamamı Türk olan, 21.850 kişi bulunmaktadır³⁷. İkinci tahrir 1575 tarihli olup, kaza nüfusunun tamamı 19.724 Türk’ten oluşmaktadır³⁸.

XVI. Yüzyılın ikinci yarısında Çeşme’de büyük işletmelerin sayısı artmış, küçük işletmeler azalmıştır. XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kısmî bir fakirleşme söz konusu olmuştur. Nüfustaki azalma o devirdeki savaşlar, eşkiyalık hareketleri ve muhtemel salgın hastalıklara bağlıdır. Halkın tamamının deftere kayıt edilmesi ile ilgili problemleri de, nüfus azalışında bir faktör olarak göz önünde tutmalıdır³⁹.

Günümüzde eski Rum evlerinin butik otele çevrilmesi ile gündeme gelen Çeşme’nin Alaçatı beldesinin tarihi hem ilginç hem de trajiktir. Yerleşim biriminin

37 Mübahat S. , Kütükoğlu, *XVI. Asırda Çeşme Kazası’nın Sosyal ve İktisâdî Yapısı*, Ankara, TTK Yay., 2010, s. 92 -94.

38 Mübahat S. Kütükoğlu, *age.*, s. 92 -94.

39 Mübahat S. Kütükoğlu, *age.*,s. 207-216, 237.

XV yüzyıldaki adı Alacaat'tır⁴⁰. Ve tamamen Türklerden oluşan bir köydür⁴¹.

Yukarıda sözü edilen Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'nun *XVI. Yüzyıl Çeşme Kazası* isimli titiz çalışmasında XV ve XVI. Yüzyıllarda Çeşme kazasında hiç Rum nüfusu bulunmamaktadır.

XIX. Yüzyılın sonlarında ise uzun süre devam eden bir "Paftos problemi" gündeme gelmiştir. Yukarıda özetlendiği üzere "paftos" tamamı Türklere ve Türk vakıflarına ait topraklar üzerinde, Rumlar bir kiracı olarak bu toprakları işlemeye başlamışlardır. Başlangıçta hem toprak sahibi hem de kiracı için her hangi bir problem yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Ancak ilerleyen tarihlerde giderek artan bir şekilde başta Sakız adası olmak üzere Adalar denizindeki adalardan Batı Anadolu'daki kıyı bölgelerine bu nüfus iş amacıyla göçmeye başlamıştır. Belgelerden anlaşıldığı kadınıyla, Paftos yoluyla kiraladıkları toprakları mülkiyetlerine almak istemeleri, tarafları karşı karşıya getirmiştir.

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Adalar Denizi'ndeki Adalarda aşırı bir nüfus artışı meydana gelmiştir. Adaların kıraç arazisi bu nüfusu beslemekte yetersiz kalınca, bir dizi Batı Anadolu sahillerine yönelik korsanlık faaliyetleri yaşanmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri arasında XVIII. yüzyılın ikinci yarısından XIX. Yüzyıla yayılan Çeşme'de⁴² Rum korsan ve eşkiyaları ile ilgili bilgiler

40 "Bugün Alaçatı olarak bilinen köy de bir cemaat yerleşmesidir ve ismin bozulmadan önceki hali Alacaat'tır. Alacaatlı cemaatinin Tokat, Adana, Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Karesi sancaklarında kollanının olduğu bilinmektedir. Buna rağmen Alacaat isminin Grekçeden geldiği ihtimali üzerinde duranlar ve mânâ bakımından yakıştırmalar yapanlar vardır. Halbuki , İzmir ve civarı ile Urla yarımadasında Bayraklı, Hamidlü, Yıvacalı, Otacalı, Dünderli, Kamanlı gibi "lu" eki almış pek çok köy vardır ve bunların hepsi cemaat yerleşmesidir." Mübahat S. Kütükoğlu, *age.*, s. 45 -46. Ancak Yunanlılar kelimesinin Yunanca olduğu iddiasını ortaya atmışlardır. Bölgede plânlı olarak artıran Rum nüfusu ve siyasî emelleri ile bu durum örtüşmektedir. Maalesef meseleye geniş bakış açısıyla bakamayan bazı Türk araştırmacılar da bu iddiaları seslendirmektedir. İsmail Gezgin, *Alacaat'tan Alaçatı'ya Rüzgarlı Bir Köyün Hikâyesi*, İstanbul 2007, s. 14-16. Ayrıca Alacaat'tan Alaçatı'ya isimli kitapta pek çok alıntı hatası bulunmaktadır. Yazarın bibliyografyada verdiği eserle, şahısmdan yaptığı alıntılar arasında çelişkiler bulunmaktadır. Bakınız s. 32 'deki alıntı Nahide Şimşir, "XVIII. Yüzyılda Çeşme Kazası", *I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 15 -17 Eylül 1995, İzmir , s. 43 -55'den ve s. 39 - 40'daki Nahide Şimşir, "Çeşme ve Çevresi'nden Rum Nüfusun Ayrılmasına Dair", *II. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, İzmir, 1998, 63 -72'dan yapılmıştır. Bibliyografya'da verilen Sebahattin Şimşir, "Germiyan Köyü Mezar Kitabeleri", *II. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültür Sempozyumu Kitabı*, Çeşme 1997, s. 73 -75 künyenin de yanlışlıkla verildiğini düşünmekteyiz.

41 Tuncer Baykara, "XIX. Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri", *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı, İstanbul, IQ Yay., 2007*, s. 221.

42 Ashında korsanlık ve kaçakçılık sadece Çeşme yöresinde değil, Ayvalık ve Bandırma ...gibi Rum nüfusunun büyük oranda artış gösterdiği yörelerde de bulunmaktadır. *BOA. DH.MKT.1430/48; BOA.DH.MKT. 1444/33.*

bulunmaktadır⁴³. Batı Anadolu sahillerindeki güvenlik gerekçesiyle köylerin yerlerini değiştirilmesine kadar giden bir süreç söz konusu olmuştur. Yeniçeri ocağının kaldırılması, Balta Limanı Anlaşması, Tanzimat Fermanı ve gerçekleşen reformlar Türk nüfusun daha ziyade askerlik, memurluk ...v.b. alanlara kayması, bir biri ardınca çıkan savaşlar ...v.b. sebepler ile Batı Anadolu’da ortaya çıkan işgücü eksikliği, Adalarda artan ve kendine iş bulamayan kitle tarafından karşılanmıştır.

Başka bir çalışmamızda Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki Edremit Kazası’na ait Nüfus Defterlerinden yararlanarak, Adalardan Edremit’e yönelik iş amaçlı göç üzerinde durmuş idik. Edremit nüfus defterleri ışığında açıklamıştık⁴⁴. Edremit’teki 1831’de tahmini 530 kişi olan Rum nüfusu, 1844’te tahmini 2269 kişiye yükselmiştir⁴⁵. 1303 numaralı deftere göre de Rumların Edremit’e gelişleri de devam etmiştir. Edremit’e Midilli başta olmak üzere, Sakız, Girit, İmroz...v.b. adalardan gelen Rumların hangi iş kollarında çalışmışlardır. Bunun neticesi olarak bölgede yerleşik ve göçmen olmak üzere iki tip Rum reaya ortaya çıkmıştır.

Rumların iş amaçlı göçlerinin, tarihi süreç içinde, Edremit’in Rum nüfusu doğal sebepler ile açıklanamayacak ölçüde artmış olması sebebiyle, muhtemelen bir süre sonra, kalıcı iskâna dönüşmüştür. Bu durum Kuzey – batı Anadolu’da Hıristiyan - Müslüman nüfus dengelerini de alt üst etmiştir. Artan Rum nüfusu ve icra etmiş oldukları meslekler bölge ekonomisinde de bazı değişikliklere sebep olmuştur. Ancak Edremit’in içinde bulunduğu bölgenin verimli toprakları ve Osmanlı Devleti’nin XIX. Yüzyılın başından itibaren bölgeye sürekli göçer evlileri iskân etmesi⁴⁶, Çeşme bölgesindeki kadar büyük iş gücü açığı ortaya çıkmamıştır. Böylece Çeşme bölgesinde izini sürdüğümüz Paftos meselesinin benzerine Edremit bölgesinde tespit edemedik. XIX. Yüzyıldaki Yörüklerin iskânının bölgenin değişen nüfus karakterini dengeleme ve tarım arazisini daha etkin kullanma amaçlı olduğunu düşünüyörüz.

43 BOA. AS. 416/17218; BOA. C.BH.205/9910; BOA. İD. 78/2.

44 Nahide Şimşir, “XIX. Yüzyılda Adalardan Kuzey – Batı Anadolu’ya Yönelik İktisâdî Hareketlilik Ve Sonuçları”, Uluslararası Ege Adaları Sempozyumunda 19-20 Ekim 2017 tarihinde sunulmuştur. (Baskıda)

45 BOA.NFS. d.01301, s. 3-73 ve BOA.NFS. d.01302, s. 2-35 defterlerindeki erkek nüfus toplamı, artık diye ifade edilen yerli nüfusa kadınların ilâvesiyle tahmini 2269 olmalıdır.

46 BOA.NFS. d 01304,1a -110. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nüfus Defterleri arasında, 1863 tarihli Edremit Kazası’ndaki bütün iskâna tabi olan konar-göçer cemaatleri (Kırlıkubaş, Kıldonlu, Bırnar, Söğüdü, Kaşıkçı, Tahtacı gibi) havâ bir defter de bulunmaktadır. Deftere kayıt yapılırken iskân edildikleri bölge ve cemaatler isim isim yazılmıştır. Defter “Kaza-i Nefs-i Edremit cild-i rabi’ İskân-ı Arıtış an cemaât-ı Kırlıkubaş der civâr-ı Evciler “ kaydıyla başlamaktadır. Tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nüfus Defterlerine Göre Çeşme Kazası'nda Rumların Çoğunluk Haline Gelmesi ve Sonuçları

Çeşme Kazası'nın, 1880 yılındaki tahmini 53 250 kişilik bir nüfusu bulunmaktadır. Bu nüfusun 45 035'i Rum, 7 965 kişisi Türk, 250 kadarı Musevi'dir⁴⁷. 1901-2 yıllarında Çeşme Kazası'nda 4 276 Türk, 34 419 Rum, 158 Yahudi ve 54 Yabancı bulunmaktadır⁴⁸.

1918 yılında Hilmi Uran Kaza'nın 45 bin nüfusunun bulunduğunu, bunun 40 binin Rum olduğunu ifade etmektedir⁴⁹.

XIX. Yüzyılın sonlarında ve XX. Yüzyılın başlarında Türk nüfusundan sekiz kat fazla olan Rumlar ile ilgili XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kayıtlara geçen pek fazla bilgi bulunmaması⁵⁰, son devirde bu kadar arttıklarını desteklemektedir.

Tablo 1: 1844 Çeşme ve Köylerinin Erkek Nüfusu (Kişi)

Yerleşim Birimi	Kıptı	Yahudî	Rum	Türk
Çeşme Merkez	12	39	2830	686
Çiftlik-i Kebir			792	-
Ovacık			216	198
Çeşmeköy			-	36
Köste			373	-
Toplam	12	39	4211	920

Çeşme merkezde 30 Zilhicce 1259 (21 Ocak 1844) tarihli Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 2924 numarada bulunan nüfus defterine⁵¹ göre toplam 12 Kıpti, 39

47 Necmi Ülker, "Aydın Vilayet Salnamelerine Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında Çeşme Kazası", *I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 15-17 Eylül 1995, İzmir, s. 100 (97-102)

48 Necmi Ülker, *age.*, s. 101.

49 Hilmi Uran, *Hâtralarım*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1959, s. 66.

50 Nahide Şimşir, "XVIII. Yüzyılda Çeşme Kazası", *I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 15-17 Eylül 1995, İzmir, s. 43-55.

51 Çeşme nüfus defterlerinden BOA.NFS. d 2921 numarada bulunan Müslümanlara ait olan defter Mehmet Başaran, Aysun Sarıbey Haykaran, "H.1258/M.1842-43 Tarihli Nüfus Sayımına Göre Çeşme", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XV/31 (2015 -Güz), s. 359-383'te yayınlanmıştır. Defterde erkek nüfusunun tamamı yaş ayırt etmeksizin yazılmıştır. Buna göre Bekarlar ile beraber toplam kişi sayısı 1148, bekarlar hariç 1105 kişi iken toplam nüfusu bulmak için 5 ile çarpmışlar ve Müslüman nüfusun 5525 olacağını ifade etmişlerdir. Sonrada kadın ve kızlar sayılmadığını belirtip, yaklaşık Çeşme'nin Müslüman nüfusun 4000 olacağını belirtmişlerdir. Bu çelişkili ifadeler ile tahmini nüfusu belirlemek güçtür. Kaldı ki sözü edilen rakam hane miktarı

Yahudi, 4211 Rum ve 920 Türk bulunmaktadır⁵². Sayımlarda sadece erkek nüfus sayıldığından tahmini nüfusu bulmak için erkek kadar kadın olduğunu düşünüp, iki ile çarpmamız ortalama bir rakama ulaşmamıza imkân verecektir.

Tablo 2: 1844 Alaçatı Nahiyesi ve Köylerinin Erkek Nüfusu (Kişi)

Yerleşim Birimi	Kıbtî	Rum	Türk
Alaçatı merkez	18	2919	93
Sıradam			138
Kadıovacık			42
Zeytincik			12
Karaköy			64
Birgi			32
Ildırı		26	-
Toplam	18	2945	381

Alaçatı merkezde ise 18 Kıbtî, 2 919 Rum, 93 Türk erkek nüfus bulunurken, sadece Ildırı isimli köyde 26 kişilik Rum nüfusu bulunmaktadır. Alaçatı'nın diğer bütün köyleri sadece Türkler ile meskûndur. Alaçatı Nahiyesi'nde 381 Türk, 2945 Rum ve 18 Kıbtî erkek nüfus bulunmaktadır. Tahmini toplam nüfusa erkek nüfusunu 2 ile çarparak ulaşabiliriz.

Tablo 3: Çeşme Kazası 1844 Erkek Nüfusu

Yerleşim Birimi	Kıptî	Yahudî	Rum	Türk
Çeşme	12	39	4211	920
Alaçatı	18		2945	381
Toplam	30	39	7156	1301

1844 yılının Çeşme Kazası'nın bütün erkek nüfusu Tablo 3'te gösterilmiştir. Erkek kadar kadın olduğunu düşünürsek bu rakamları 2 ile çarpmamız gerekecektir. Yani bu tarihlerde Çeşme Kazası'nın toplam tahmini nüfusu 17 052 kişi olmalıdır. Bu nüfusun 14 312 kadarı Rum, 2 602 kadarı Türk'tür⁵³.

değildir, defterde bekarlar ayrıca yazılmıştır. Ancak diğer 1105 rakamının içerisinde de çocuklar bulunmaktadır ve evli değillerdir. Dolayısıyla bu rakamı hane sayısı gibi kabul edip, 5 ile çarpmak doğru değildir. Ayrıca sözü edilen defterin arşiv fişinde “1258” tarihi olmakla birlikte, defterin içinde hiçbir yerinde nüfus sayım tarihi bulunmamaktadır. Sözü edilen tarih tartışmaya açıktır. Defterden hareketle bir tahmini nüfus miktarı belirlemek gerekirse, bu en fazla 2296 kişi olabilir.

52 BOA.NFS. d 2924, s. 177b.

53 BOA.NFS. d 2924, s. 177b.

Tablo 4: 1844 Çeşme Kazası'nın Cizye Durumu

Yerleşim Birimi	Alâ (İyi)	Evsât (Orta)	Edna (düşük)	Toplam
Çeşme Merkez	115	1183	302	1600
Çiftlik-i Kebir(Büyük Çiftlik)	38	403	90	531
Ovacık	11	101	17	129
Köste (Dalyan)	7	202	38	247
Yahudi			13	13
Alaçatı Merkez	186	1362	244	1792
Ildırı		15	4	19
Kıbtî		10	3	13
Toplam	357	3276	711	4344

Cizye vergisi sadece gayri Müslimlerin erkek, iş görenlerinden (yani harbe, darbe kadir, kâr ü kisbe kadir) nakit olarak alınan bir vergi olup, daima merkez hazineye aittir. O sebeple de titizlikle takibi yapılmaktadır. Müslüman bir devletin çatısı altında dinini, kültürünü serbestçe muhafaza edebilmenin bedeli olarak, alâ (iyi), evsât (orta) ve edna (düşük) gibi gelir durumuna göre alınan bir vergidir⁵⁴.

1844 yılında Çeşme kazasında cizye ödeyen zengin erkeklerin sayısı 357, orta hallilerin sayısı 3276 ve düşük gelir grubuna ait olanlar 711 kişidir. Tablodan da anlaşılacağı üzere, Çeşme Rumları genellikle orta halli gelir grubuna dahildir⁵⁵.

Çeşme Kazası'nda, 1844'de Rum nüfusu 14 312 kişi iken, 1880'de 34 419 , 1901-2'de 45.035 olmuştur. Kazadaki Türk miktarı da 1844'de 2 602 kişi, 1880'de 7 965 ve nihayet 1901-1902'de 4276 kişidir. Rakamlardan da anlaşılacağı üzere Rum nüfusu sürekli artmıştır. Bu artış doğum⁵⁶, adalardan sürekli göç gibi sebeplere dayanmaktadır.

Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra askerlik tamamen Türklerin omuzlarına yüklenmiştir. Bu tarihlerde çıkan büyük harplere gidenler genellikle geri

54 Mehmet Erkal – Halil İnalçık, “Cizye”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, s. 42 -48; Halil İnalçık, “Djizya”, *EI(second edition)*, II, s. 562 -566; Boris C Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye”, (çev. Ş. Altundağ), *Bulleten*, VIII/32, 1944, s. 599 -652.

55 *BOA.NFS. d 2924*, s. 177b.

56 Edremit ve Çeşme nüfus defterlerinden, Hıristiyanların Türklerden daha fazla çocuğa sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bahkesir ve çevresinde Yörüklerin çocuk sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir.

dönememişlerdir. Geri dönebilenler ise, adeta bir biri ardına çıkan savaşlara gidip gelmekle meşguldüler. Bu duruma yine Çeşme’den bir örnek verelim:...İttihat Terakki erkânından doktor Nazım Bey Çeşme’de bir vatandaşa iltifatta bulunmak için “Ne iş yaparsın?” diye sorunca, vatandaş “Askere gider gelirim” diye cevap vermiştir⁵⁷.

Tanzimat’tan sonra Balkanlar’da ve Arap topraklarında çıkan ayaklanmaların bastırılmasında özellikle Batı Anadolu gençleri görevlendirilmiştir. Türkler hayatlarının en verimli devirlerini savaş alanlarında harcıyor ve pek çoğu da geri dönemiyorken, geniş özgürlüklerden faydalanan Rumlar hem çoğalıyor hem de iktisadî olarak güçlenip, büyük toprak sahibi haline geliyorlardı. Sözelimi İzmir-Çeşme ilçesinin gençleri askerliklerini Yemen’de yapıyorlardı. 1908’de yılında Çeşme’de 20 -30 yaşları arasında bir tek Türk erkeği kalmıştır. O da bir cüceydi. Bu sebeple Çeşmeliler, Çeşme’ye Yemen mezarlığı ismini vermişlerdir⁵⁸.

Salgın hastalıklar da Türk nüfusun azalmasında önemli bir etkidir. Büyük kayıplara uğrayan Türklerin yanında, Rumların ve bütün Hıristiyanların Tanzimat’tan sonra daha da artırılan hakları ve askerlik yapmamaları en büyük faktördür. Çeşme ve Anadolu’nun bazı köşelerindeki Hıristiyan nüfusu hem Türklerin hoşgörüsünün hem maruz kalmış olduğu tehlikenin büyüklüğünü göstermektedir⁵⁹. Balıkesir ve Ayvalık’taki Rum nüfus artışı da tıpkı Çeşme’deki gibidir. Hatta bölgeye Türk muhacirlerin yerleştirilmesi, Ayvalık’ın Yunanlılarca işgaliyle tekrar Rumların getirilmesi tıpa tıp benzemektedir. Rumların yapmış olduğu eşkiyalık hareketlerini ve Batı Anadolu’ya yönelik Yunan projesini Balıkesir’de çıkarmış olduğu Ses Gazete’sinde yazmış olduğu için, Hasan Basri Çantay hakkında yakalama kararı çıkarılmış ve uzun süre kaçak yaşamak zorunda kalmıştır⁶⁰.

57 Hilmi Uran, *age.*, s. 77.

58 Serdar Sarısrı , *Demografik Oyun Sürgün (1919 -1923)*, İstanbul, IQ Yay., 2006, s. 112.

59 Nahide Şimşir, “ Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Edremit Kazası’nın Rum Nüfusu (XIX ve XX. Yüzyıllar), *Türk Dünyası Araştırmaları*,108/ 213, Kasım-Aralık 2014, İstanbul, s. 41 -58; Tuncer Baykara, *agm.*, s. 219 -231.

60 Hasan Basri Çantay, *Kara Günler ve İbret Levhaları*, (Naşiri: Mürşid Çantay), Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1964, s. 48, 55, 76, 80 v.b.’de örnekleri ile yazmıştır. Benzer bir yaklaşım için bakınız: John Freely, *Troya Savaşı’ndan İstiklâl Harbi’ne Anadolu’da Yunanlılar*, (çev. G.Ç. Güven), İstanbul, Doğan Kitap, 2011, s. 238 -241.

Hatıralar Işığında Çeşme Kazası'na Rumların Nasıl ve Nereden Gelmişlerdir?

Mahalli rivayetler Rumların Çeşme'nin de içinde bulunduğu Urla⁶¹ yarımadasına XVIII ve XIX. Yüzyıl başlarında geldiklerini söylemektedir⁶².

Yaklaşık 150 sene önce (1960 -150 = 1810?) Hacı Memiş Ağa çiftlik işlerinde çalıştırılmak üzere Sakız adasından bir miktar Rum'u Çeşme'ye getirmiştir. Bunlar daha sonra kendi akrabalarını da getirmek suretiyle çoğalarak Çeşme kazasının bir kısmını işgal etmişlerdir. Zamanla bu Rumlar köylere de yerleşerek...⁶³ Dergah-ı ali Yeniçerileri ortalarından 29 Bölük'e mensup Hacı Memiş Ağa, Alemdar olup, hilaf-ı rıza hareketinden dolayı Sakız kalesinde 11 Temmuz 1809'dan itibaren, kalebendlik cezası almıştır⁶⁴. 1-2 ay sonra da (31 Ağustos – 9 Eylül) affedilmiştir⁶⁵.

14 Mayıs 1914 – 21 Mart 1918 arasında Çeşme Kaymakamlığı'nda bulunan Hilmi Uran, hatıralarında hem Çeşme'ye Rumların nasıl gelip, çoğalmış olduklarını hem de Balkan Savaşı'nın Türklerin aleyhine sonuçlanmasından sonra nasıl paniğe kapılıp, ayrılmaya başladıklarını, Batılı devletlerin bunu durdurmak için nasıl harekete geçip, bölgeye inceleme heyetleri göndermiş olduklarını anlatmıştır⁶⁶.

“...İşe başladığım ilk günlerde muhitimi pek yadırgadığımı inkâr edemem. O günlerde âdeta yabancı bir âleme gelmiş hissini duymuştum. Kasabada ayrı bir mahallede ve hattâ ayrı bir çarşıda sâkin Türkler de vardı ve hükümet dairesine yakın, denize bakan Çeşme kalesi de Türklerle Rumların arasına girerek onları ikiye ayırmış gibiydi. Fakat daracık bir sahaya ve arkada kalan ikinci bir koy etrafına sıkışmış kalmış olan bu Türkler, Rum çoğunluğu arasında âdeta kaybolmuş gibiydi. İnsan Çeşme'de kendini daha ziyade bir Rum cemiyeti ve cemaati içinde görüyordu. Hâkim lisan Rumca idi. Menemenlilerin bir kelime Rumca bilmemelerine mukabil, burada

61 “Nakşotes'ler (Nakşalılar) Urla'ya 1821 yılından sonra veya tam olarak Yunan isyanının sonuna doğru 1897 yılına kadar geldiler ve o zamandan beri bu türdeki hareket durdu....” Nikos Miloris, *Bir Zamanlar Urla*, (çev. Turgay Cin), 2003, s. 115 Bu kitapta hatıralar ışığında adalarda iş bulamayan Rum nüfusunun öncelikle işçi ve hizmetkâr olarak Urla'ya gelişleri, mülk sahibi ve zengin olduktan sonra Türk İstiklâl Harbi dolayısıyla bölgeden ayrılışları anlatılmaktadır.

62 Tuncer Baykara, agm., s. 222.

63 R. Sönmez, “Sakız Koyunlarının Irk Vasıfları, Vücut Yapıları ve Verimleri ile Bunların Diğer Sütçü Koyunlarla Mukayeseleri Üzerinde Bir Araştırma”, *Atatürk Üniversitesi Yıllığı*, 1960 (Erzurum 1961), s. 50 -51. (s. 49 -77)

64 *BOA. C.AS. . / 868 – 37228*, 28 Ca (Cemazielevvel) 1224.

65 *BOA.HAT. 500*, 24515, Recep ayının sonları 1224.

66 Hilmi Uran, *age.*, s. 65 - 84.

Türkler hep Rumca biliyorlar ve Rumlarla Rumca konuşuyorlardı. Zaten başka türlü hareket etmeye de imkân yoktu. Çünkü Rumların hiç birisi tek kelime Türkçe bilmiyor ve öğrenmek ihtiyacını da duymuyordu.

Fakat bütün bu Rum kalabalığı ve Rum varlığı içinde de oradaki bir avuç Türk'ün, milliyetlerini taassupla korudukları her hallerinden belliydi ve ayrı ayrı hepsinde de hem her tehlikeye karşı bir uyanıklık hem de nefse güvenen cesur ve kabadayı bir kimse hali seziliyordu. Ama işte o kadar. Çünkü Rumların, gün geçtikçe artan devamlı bir iktisadî baskısı altında ezile ezile Türklerde bu hâkim bir millet olma gururunun muhteşem belirtilerinden başka artık bir şey kalmamışa benziyordu. Servet Rumlarda, ticaret ve sanat Rumlarda idi. Türkler daha ziyade eski bir efendiliğin – artık sayılmaz ve itibar edilmez – teselli ile geçiniyorlardı⁶⁷.”

“...Türkler kasabada olduğu gibi, bütün ilçede de azınlıkta idi. Sıradam, Zeytinler, Zeytineli, Birgi, (Kadı)Ovacık gibi denizden içeride bulunan ve nispeten küçük küçük olan köyler Türklerle meskundü. Rumlar ise Alaçatı, Ağrılya, Aşağı Çiftlik, Reisdere ve Köste⁶⁸ gibi büyük köylerde Türk unsurdan ayrı olarak oturuyorlar, merkezde de çok daha kalabalık ve toplu bir halde bulunuyorlardı. Rumların sakin buldukları köyler daha ziyade deniz kenarında idi⁶⁹.”

Bu tarihlerde ilçenin Alaçatı ve Barbaros adlı iki bucağı, Çeşme, Köste, Aşağı Çiftlikte ve Ağrılya'da dört liman bulunmaktadır. Çeşme'de XX. Yüzyılın başında en fazla üzüm, tütün ve anason üretilmektedir. Bağlar, insan emeği ile dağlarda setler yapılmak suretiyle oluşturulan düzlülere oluşturulmuş ve her yeri kaplamaktadır. Çeşme'ye Rumlar gelmeden önce Çeşme küçük bir kasaba olup, ufak ve basit çiftliklerin bulunduğu bir yerdі. İnsan eli az olduğundan, toprak işlenemiyordu.

“...Fakat Çeşme bu durumda iken adalar da, nüfus fazlalığından muzdarip bulunuyormuş, oralardan da nüfus kendine taşacak yer aramakta imiş. İşte adalardan bazı çalışkan ve becerikli Rumlar ihtiyaç sevgiyle Çeşme'deki çiftlik sahiplerine müracaat ederek, kendilerine ayrılacak küçük arazi parçaları üzerinde bağ tesisine izin almışlar ve uzunca müddet faydalanacakları bu bağları bu müddetin hitamında bağ olarak aynen çiftlik sahiplerine bırakmayı taahhüt etmişler.

67 Hilmi Uran, *age.*, s. 65 -66.

68 Günümüzde Dalyan Köyü.

69 Hilmi Uran, *age.*, s. 66 -67.

İlkin bir iki açığözün teşebbüsü ile açılan bu çığır kısa zamanda taammüm etmiş ve her tarafta yer yer bağlar tesis edilmeye, halk çoğalmaya ve tabii olarak, adalardan getirilen Rum aileleri için evler yapılmaya ve köyler kurulmaya başlamış.

Bu uzun vadeli kiralama usulü ile az zamanda Çeşme'nin ziraî karakteri değişmiş ve Çeşme bir bağ bölgesi olarak mamur ve mahsuldar hale gelmiş ve bu hal yerlilere de görenek olarak bağlar taammüm etmiş.

Fakat büyük bir çoğunlukla ilçenin her tarafına yayılan ve yerleşen Rumlar, çiftlik sahiplerine karşı taahhütlerini yerine getirmek istememişler ve bağ tesis ettikleri arazi parçalarını zamanı geldiğinde asıl sahiplerine iade etmekten istinkâf etmişler.

Bu, bir hukuk dâvası olarak mahdud birkaç çiftlik sahibi ile kalabalık ve şirret bir Rum cemaati arasında, müzmin bir ihtilâf halinde, idarî ve adli mercilerin birinden ötekine senelerce gider gelir olmuş, fakat hiçbir hal şekline iktiran ettirilememiş. Buna Rumca lisanında kiralama demek olan bir kelimeden tahrif edilmiş olarak Paftos Meselesi deniyordu ve hakikatte çiftlik sahipleri, ilçeyi istilâ eden şirret bir halkın gâsıplığı karşısında, mallarının üstüne birer bardak soğuk su içmiş bulunuyorlardı.

Çeşme kaymakamının hatıraları Rumların Çeşme'ye toprak işçiliği gibi herhangi bir nitelik gerektirmeyen işleri görmek, bir süre sonra toprakları sahiplerine iade etmeleri gerekirken etmeyip, sahiplendiklerini göstermektedir. Paftos meselesi ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki vesikalar da Çeşme Kaymakamı Hilmi Uran'ı ifadelerini destekler mahiyettedir⁷⁰. Tanzimat sonrasında yasalar karşısında eşitlik değil, üstünlük elde etmiş olmaları, Türkleri hem kendi mallarından etmiş hem toplumsal huzuru bozmuş hem de Türklerin kendi topraklarında ölüm kalım savaşı vermesine giden neticelere sebep olmuştur. Rumların Çeşme'ye yerleşme tarzlarındaki hileleri, en ufak bir olumsuz durumda tedirgin olmalarına da yol açmıştır.

Çeşme Kazası'nın Osmanlı kayıtlarındaki nüfus miktarı da Hilmi Uran'ın Hatıraları'nda vermiş olduğu nüfus bilgileri ile uyum içindedir.

Sonuç

Paftos meselesi ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler ve vakfiyeler Melek Mehmed Paşa, eş ve evladlarının Çeşme yöresinde günümüzde hepsi ayrı bir köy

70 *BOA.DH.MKT.1599*, 10 H-26-06-1306; *BOA.DH.MKT.1596*, 29 H-18-06-1306; *BOA.DH.MKT.1600/68*, H-1 -07-1306.

olan Çiftlik, Dalyan, Nohutalan ve Reisdere'nin de dahil olduğu çok geniş bir araziye sahip olduğunu göstermektedir. Yörenin Akdeniz iklimi altında olması, yüzey sularının bulunmaması başta bağ ve zeytin olmak üzere bu tarihlerde ön plana çıkan tarım ürünleri ise insan emeğine ihtiyaç göstermektedir.

Nüfus defterleri, salnamelerden ve hatıralardan anlaşılacağı üzere, sınırlı miktarda Türk nüfusu bulunmaktadır. Bu nüfus da ancak kendi topraklarını işlemekle meşguldür. Melek Mehmed Paşa Vakfı gibi büyük arazilere sahip olanlar bu iş gücü açığını Adalarda artan ve iş arayan nüfustan temin etmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Vakfın geniş toprakları ve sahiplerinin uzaklarda oluşu ve bazı kıskırtmalar, Paftos ile de toprağın yarı fiyatını ödemiş olmaları vakfın kiracıları olan Rumların toprakları sahiplenmesi, o tarihlerdeki, metropolitin dini özelliklerini bir kenara bırakıp, siyasi kıskırtıcı faaliyetler içinde bulunmuş olması, meselenin daha da çetin bir hal almasına sebep olmuştur.

Devletin bulduğu çözüm Ziraat Bankasından verilen krediler ile Rumların toprakların geri kalan kısmını vakıftan satın alması şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu çözümün uygulanmış olduğuna dair bilgi ve belgeye henüz ulaşamadık. Hatıralar özellikle Hilmi Uran'ın Hatıraları da bu yönde menfi bilgiler nakledilmiştir.

Öte yandan Çeşme merkezde Rumlardan yadigar olarak ayakta kalan tek kilisenin inşa tarihi XIX. Yüzyılın ilk çeyreğidir. Kilise 1823'te bir yangın geçirmiş, Çeşme'den Rumların ayrıldığı Balkan Savaşı sonrasında 1914'te atıl kalmış ve 1922'de Rum halkının tamamıyla burada ayrılmasıyla bakımsız kalmıştır. Kilise bir müddet Çaka Bey Kültür Merkezi olarak kullanılmıştır.

Çeşme'de bir Rum kabristanının yapılması ile ilgili başvuru da 1895/96 tarihinde yapılmıştır⁷¹. Bu gelişmeler Rumların XIX. Yüzyılın sonlarında yörede tam anlamıyla yerleşmiş olduklarını göstermektedir. Yani Rumların Çeşme Kazası'ndaki nüfus artışı ile ilgili yüzeydeki kalıntılarda XIX. Yüzyılı işaret etmektedir. Osmanlı Devleti'nin uzun asırları boyunca tamamıyla Müslüman Türklere müteşekkil bir yerleşim birimi olan Çeşme'de, XIX. Yüzyıldaki Rum nüfusunun artışı sosyolojik, hukuki ve iktisadi bir takım problemlere sebep olmuştur.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin hoşgörülü yönetim anlayışıyla, çıkan problemler tarafları üzmeden çözülmeye çalışılmıştır. Vesikalar çözüm için ne kadar büyük çaba harcanmış olduğuna da şahitlik etmektedir.

71 BOA. BEO. 207/15470.

Kaynaklar**Başbakanlık Osmanlı Arşivi****Perakende Belgeler**

BAO. DH.MKT.2180 , 54/1.

BAO. MKT. 2240, 54/1.

BAO. MKT. 2256, 18/1.

BAO.BEO. 1387/104014-2 -3.

BOA. AS. 416/17218.

BOA. BEO. 207/15470.

BOA. BEO. 573 42932/1-2.

BOA. C.BH.205/9910.

BOA. DH. MKT. 1600.

BOA. DH.MKT 1616/86-1.

BOA. DH.MKT. 1596/ 29.

BOA. DH.MKT. 1599/10.

BOA. DH.MKT. 2273 123/1.

BOA. DH.MKT.1430/48.

BOA. İD. 78/2.

BOA. MKT. 102/68.

BOA. Y.EE. KP 9 -873.

BOA.DH.MK. 1609/100.

BOA.DH.MKT. 1444/33.

BOA.MKT.2296/93-1.

BOA.Y.MTV 46, 121,1-2.

BOA.Y.PPRK.UM. 47/84.

Defterler

BOA.NFS. d 01304,1a -110.

BOA.NFS. d 2924, s. 177b.

BOA.NFS. d.01301, s. 3-73 .

BOA.NFS. d.01302, s. 2-35.

İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü

İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü 8.12.1973 tarihli Vakfiye Sureti.

İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 1987 -1988 tarihli raporu.

İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 25.III. 1977 Emlâk Dairesi Tetkikât Zabıt Raporu.

Hatıratlar

Çantay, Hasan Basri, *Kara Günler ve İbret Levhaları*, (Naşiri: Mürşid Çantay), Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1964.

Freely, John , *Troya Savaşı'ndan İstiklâl Harbi'ne Anadolu'da Yunanlılar*, (çev. G.Ç. Güven), İstanbul, Doğan Kitap, 2011.

Uran, Hilmi, *Hâtralarım*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1959, s. 65 - 84.

Miloris, Nikos, *Bir Zamanlar Urla*, (çev. Turgay Cin), 2003.

Ansiklopedi ve Sözlükler

Bay, Abdullah , “Sadrazam Melek Mehmed Paşa Vakıfları”, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* , C XIV/3, Eylül 2016, s. 40 -41 .

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Yay., 2002.

Erkal, Mehmet – İnalçık, Halil, “Cizye”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, s. 42 -48.

Ergüney, Hilmi, *Türk Hukukunda Lügat ve İstihlaklar*, Yenilin Basımevi, İstanbul, 1973.

İnalçık, Halil, “Djizya”, *EI(second edition)*, II, s. 562 -566.

Kitap ve Makaleler

Başaran, Mehmet –Haykıran, Aysun Sarıbey,“H.1258/M.1842-43 Tarihli Nüfus Sayımına Göre Çeşme” , *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XV/31 (2015 –Güz).

Baykara, Tuncer, “XIX. Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri”, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı*, İstanbul, IQ Yay., 2007

Gezgin, İsmail , *Alacaat'tan Alaçatı'ya Rüzgarlı Bir Köyün Hikâyesi*, İstanbul 2007.

Kütükoğlu, Mübahat S. , *XVI. Asırda Çeşme Kazası'nın Sosyal ve İktisâdî Yapısı*, Ankara, TTK Yay., 2010.

Nedkoff, Boris C , “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye”, (çev. Ş. Altundağ), *Bellekten*, VIII/32, 1944, s. 599 -652.

Sarısrı, Serdar, *Demografik Oyun Sürgün (1919 -1923)*, İstanbul, IQ Yay., 2006.

Sönmez, R., “Sakız Koyunlarının Irk Vasıfları, Vücut Yapıları ve Verimleri ile Bunların Diğer Sütçü Koyunlarla Mukayeseleri Üzerinde Bir Araştırma”, *Atatürk Üniversitesi Yıllığı*, 1960 (Erzurum 1961), s. 49 -77.

Şimşir, Nahide, “ Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Edremit Kazası'nın Rum Nüfusu (XIX ve XX. Yüzyıllar)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 108/ 213, Kasım-Aralık 2014, İstanbul, s. 41 -58.

Şimşir, Nahide, “XIX. Yüzyılda Adalardan Kuzey – Batı Anadolu'ya Yönelik İktisâdî Hareketlilik Ve Sonuçları”, Uluslararası Ege Adaları Sempozyumunda 19-20 Ekim 2017 tarihinde sunulmuştur.(Baskıda)

Şimşir, Nahide, “XVIII. Yüzyılda Çeşme Kazası”, *I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 15 -17 Eylül 1995, İzmir , s. 43 -55'den ve s. 39 – 55.

Şimşir, Nahide, “Çeşme ve Çevresi'nden Rum Nüfusunun Ayrılmasına Dair”, *II. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, İzmir, 1998, 63 -72.

Şimşir, Sebahattin, “Germiyan Köyü Mezar Kitabeleri”, *II. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültür Sempozyumu Kitabı*, Çeşme 1997, s. 73 -75

Akıntürk, Turgut – Kuntalp, Erden , “Paftos ve Örfü Belde” , *Paftos ve Örfü Belde müesseseleri Hakkında Ege bölgesinde yapılan incelemelerin neticesini gösterir: Rapor*.

Ülker, Necmi, “Aydın Vilayet Salnamelerine Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında Çeşme Kazası”, *I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 15 -17 Eylül 1995, İzmir , s. 97 -102.

İnternet Kaynakları

<http://www.ilhanhelvacidersleri.com/turk-medeni-kanunu/turk-medeni-kanunu-madde-783>

<https://www.vgm.gov.tr/vakaf-deyimleri-ve-terimleri-sozlu-gu> 23.V.2018.

<https://www.vgm.gov.tr/vakaf-deyimleri-ve-terimleri-sozlu-gu> 23.V.2018.